منبع‌شناسی بداء و موضوع‌های مرتبط با آن ـ زهره اخوان مقدم، سید مجید نبوی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال چهاردهم، شماره ۵۳ «ویژه عدل الهی»، زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۵۲ـ ۱۷۷

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

منبع‌شناسی بداء و موضوع‌های مرتبط با آن

زهره اخوان مقدم *
سید مجید نبوی**

چکیده: «بداء» از ریشه «ب د و» به معنای آشکار شدن و ظاهر شدن است و در اصطلاح به معنای «تغییر دادن تقدیرات توسط خداوند، به سبب برخی وقایع و حوادث و شرایط خاص» می باشد. از آنجا که «بدا» یکی از موضوعات مهم کلام، و همچنان مسئله ای پرچالش است، نگارندگان در این گفتار، ۹۸ کتاب را که بخشی از آن مربوط به بداء می‌شود، شناسانده‌اند همچنین ۲۸ پایان‌نامه و ۶۱ مقاله در این زمینه معرفی کرده‌اند. و پس از آن، ۱۳۸ کتاب را که در باب موضوع‌های مرتبط با بداء (مانند: نسخ، قضا و قدر، ام الکتاب، لوح محو و اثبات، و...) نوشته شده، شناسانده‌اند. باشد که راه بر پژوهندگان آسان گردد.

کلیدواژه‌ها: بداء – کتاب؛ بداء – پایان‌نامه؛ بداء – مقاله؛ بداء – موضوع‌های مرتبط.

*. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و فنون قرآن تهران dr.zo.akhavan@gmail.com
**. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث majidnabavi۱۳۶۶@gmail.com

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

مقدمه

منبع‌شناسی قدم اول یک تحقیق متقن و استوار است. هر محققی برای تحقیق خود قبل از هر کاری، نیازمند آشنایی با منابع پیرامون تحقیق است. تحقیق‌های ضعیف و نااستوار، اغلب نشأت‌گرفته از عدم اطلاع از منابع نوشته شده پیرامون موضوع تحقیق است و آشنایی با منابع بیشتر نظرات محقق را دقیق‌تر و او را از خطا دورتر می‌کند. حضرت علی علیه‌السلام در این باره می‌فرمایند: «من استقبل وجوه الآراء عرف مواقع الخطاء» (کسی که از نظرات مختلف استقبال کند جایگاه‌های خطا را خواهد شناخت.) به عبارت دیگر لازمه تحقیق صحیح، شناخت منابع می‌باشد. موضوع این نگارش، منبع‌شناسی بداء است، لذا در ابتدا توضیحی درباره بداء بیان می‌شود.

بداء از ریشه بدو به معنای آشکار شدن و ظاهر شدن است و در اصطلاح به معنای تغییر دادن تقدیرات توسط خداوند، به سبب برخی وقایع و حوادث و شرایط خاص است. بداء با نسخ شباهت و تفاوت دارد. علی‌رغم روایاتی که در جوامع روایی اهل سنت وجود دارد و بر بداء دلالت می‌کند، اهل سنت مسئله بداء را جزء اعتقادات خود نمی‌دانند. آیات و روایات زیادی (مستقیم و غیرمستقیم) به بدا اشاره دارند. یکی از این موارد داستان قوم حضرت یونس علیه‌السلام می‌باشد، زمانی که قوم حضرت یونس علیه‌السلام مستحق عذاب شده بودند و با توبه و اظهار ندامت از خداوند درخواست برداشتن عذاب را کردند و خداوند هم عذاب را از این قوم برداشت. به عبارت دیگر در سرنوشت قوم حضرت یونس علیه‌السلام بداء حاصل شد. آیه دیگری که برای بداء می‌توان آورد، آیه «یمحوا الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب» (رعد/۳۹) است، یعنی: خداوند هر چه را بخواهد (در لوح محو و اثبات) محو و باطل می‌کند و (حوادثی را در آن) درج می‌کند و امّ الکتاب (لوح

محفوظ) در نزد اوست. آیهٔ «ما ننسخ من ءایة اَو نُنسِها» (بقره/۱۰۶) [هیچ آیه‌ای را منسوخ یا ترک نمی‌کنیم مگر آنکه بهتر از آن یا همانند آن را می‌آوریم.] نیز بر بداء دلالت دارد. در روایات نیز ائمه علیهم‌السلام می‌فرمایند: خداوند به چیزی برتر از بداء عبادت نشده است، و فرمودند: اگر مردم پاداش اعتقاد به بداء را می‌دانستند، در سخن گفتن پیرامون آن سستی نمی‌کردند.

علاوه بر آیات و روایات، دانشمندان و محققان نیز درباره بداء بحث کرده‌اند و کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها و مقالات زیادی نوشته‌اند که هدف این نگارش معرفی آن‌هاست. این مقاله در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول درباره بداء، بخش دوم درباره موضوعات مرتبط با بداء. یعنی: نسخ، قضا، قدر، سرنوشت، جبر، اختیار، ام‌الکتاب، لوح محفوظ، لوح محو، لوح اثبات، اجل حتمی و اجل مسمی.

امید است که با معرفی این منابع، راه تحقیق برای محققانی که در این زمینه تحقیق می‌کنند، هموارتر شود.

بخش اول این تحقیق به معرفی کتاب‌ها و مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها می‌پردازد.

در این بخش، کتاب‌هایی که یا به‌طور کامل یا بخشی از آن درباره بداء می‌باشد آمده است. کتاب‌هایی که به‌طور کامل به بداء پرداخته، در انتهای معرفی شماره صفحات کتاب با حرف «ص» آمده است و بیانگر تعداد صفحات آن کتاب است، اما کتاب‌هایی که بخشی از آن‌ها به بداء پرداخته در انتهای آن‌ها کلمه صفحه آمده که می‌رساند مطلبی که درباره بداء است، در چه صفحه‌ای آمده و از چه صفحه‌ای شروع می‌شود.

بخش دوم این تحقیق، به معرفی کتاب‌هایی می‌پردازد که موضوعات آن‌ها مرتبط با بداء می‌باشد.

نکته بسیار مهم که باید تذکر داد، آن که این فهرست، فقط راهنمای پژوهش

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

است. بدین روی، معرفی منبعی در اینجا بدان معنا نیست کـه محتـوای آن مـورد تأیید نویسندگان باشد.

بخش‌اول منبع‌شناسی بداء

کتاب‌ها

۱. أبهى المراد في شرح مؤتمر علمـاء بغـداد، ابـن عطیه- جمیل حمود، ۲ جلـد، مؤسسـة الأعلمـي، بیروت، ۱۴۲۳ ق، ج ۲، صفحه ۲۸.

۲. الأساس لعقائد الأكياس، قاسم بن محمد بـن علی، مكتبة التراث الإسلامي، صـعده، ۱۴۲۱ ق، چاپ سوم، صفحه ۱۴۱.

۳. أسـرار التوحیـد، محمـد علـی اردکـانی، انتشارات اسلامیه، تهران، بی‌تا، صفحه ۳۷۵.

۴. الأضواء علـی عقائـد الشـیعة الإمامیـة، جعفـر سبحانی، مؤسسه امام صادق علیه‌السلام، بی‌تا، صفحه ۴۲۷.

۵. إعتقادات الإمامیة، محمد بن علی ابن بابویه، (صدوق)، ۱ جلد، کنگره شیخ مفید، ایران، قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۴ ق، صفحه ۴۰.

۶. البـداء دراسـة فـی مرویـات الامامیـة و اقـوال علمـائهم، سیدجاسـم الموسـوی،تهران: نشـر مشعر، ۱۳۹۳،۱۷۳ ص.

۷. الإلهیات علی هدی الكتـاب و السـنة و العقـل، جعفـر سـبحانی، ۴ جلـدی، المركـز العـالمي للدراسـات الإسـلامیة، ۱۴۱۲ ق، ج۲، صـفحه ۲۲۱.

۸. اندیشـه‌هـای کلامـی شـیخ مفیـد، مـارتین مکـدرموت- ترجمـه احمـد آرام، ۱ جلـدی، انتشارات دانشـگاه تهـران، تهـران، ۱۳۷۲ ش، صفحه ۴۳۵.

۹. الإنصاف في مسائل دام فيها الخـلاف، جعفـر سبحانی، ۳ جلدی، مؤسسة الإمـام الصـادق علیه‌السلام، قم، ۱۳۸۱ ش، چاپ اول، ج۳، صفحه ۳۶۷.

۱۰. أنوار الحكمـة، فـیض كاشـانی، ۱ جلـدی، انتشـارات بیـدار، قـم، ۱۴۲۵ ق، چـاپ اول، صفحه ۱۸۰.

۱۱. الإیمان و الكفر في الكتـاب و السـنة، جعفـر سبحانی، ۱ جلدی، مؤسسـه امـام صـادق علیه‌السلام، قم، ۱۳۸۵ ش، چاپ دوم، صفحه ۷۵.

۱۲. بحار الأنوارالجامعة لدرر أخبار الأئمـة الأطهـار (ط، بیـروت)، محمـد بـاقر بـن محمـد تقـی مجلسی، ۱۱۱ جلد، دار إحیاء التراث العربـی، بیروت، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ق، ج۴، صفحه ۹۲.

۱۳. بحوث فی الملل و النحل، جعفر سبحانی، فـرق و مـذاهب، ۹ جلـدی، مؤسسـة النشـر الإسلامي- مؤسسة الإمام الصادق علیه‌السلام، قـم، ج۳، صفحه ۲۷۶. این کتاب در سال‌هـای مختلـف چاپ شده است.

۱۴. البداء = بداء آیه عظمه الله: دراسه تحلیلیه فی علـم الله تعـالی و قدرتـه و البـداء، محاضـرات محمدباقر علـم‌الهـدی، السـیدعلی الرضـوی، مشهد: ولایت، ۱۳۹۰،۳۳۶ ص.

۱۵. البداء بین الحقیقة والافتراء، عـادل العلـوی،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

قم: الموسسه‌الاسلامیه العامه للتبلیغ و الارشاد، ۱۴۳۲ ق. = ۱۳۹۰، ۱۱۲ ص.
۱۶. بداء در پرتو کتاب و سنت، عبدالرضا جمال‌زاده، قم: دارالنور، ۱۱۹،۱۳۸۶ ص.
۱۷. البداء علی ضوءالکتاب والسنه، محاضرات جعفر سبحانی، بقلم جعفر الهادی، قم: موسسه الامام صادق علیه‌السلام، ۱۴۳۴ ق. = ۲۰۱۳ م. = ۱۳۹۲، ۱۴۳ ص. این کتاب در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.
۱۸. البداء عندالشیعه الامامیه، سید محمد کلانتر، نجف، جامعه النجف الدینیه،۱۳۹۵ ق.
۱۹. البداء فی القرآن الکریم، عبدالکریم البهبهانی، قم: مرکز الطباعه و النشر للمجمع العالمی لاهل البیت، ۱۴۲۶ ق =۱۳۸۴، ۳۱ ص.
۲۰. البداء و النسخ: حقیقتهما و موقف الشیعه منهما، مصطفی قصیر العاملی، بیروت: دار الهادی، ۱۴۲۱ ق. = ۲۰۰۱ م.= ۱۳۸۰، ۷۲ ص.
۲۱. بداء و علم الهی، داود احمدزاده، تهران: حکمت علوی، ۱۹۰،۱۳۹۱ ص.
۲۲. البداء، مرتضی العسکری، تهران: نشر مشعر، ۱۴۱۶ ق.= ۱۹۹۵ م.= ۲۴،۱۳۷۴ ص، این کتاب در سالهای مختلف چاپ شده است.
۲۳. بداء، مرتضی عسکری، مترجم کمیل‌اصغر زیدی، تهران: نیک‌ملکی، ۱۳۸۷= ۲۰۰۸ م، ۳۰ ص. این کتاب به زبان اردو است.
۲۴. بداء، یا، محو و اثبات الهی، مرتضی عسکری، تهران: مجمع علمی اسلامی، ۱۳۷۷، ص ۳۹.
۲۵. بداية المعارف الإلهية في شرح عقائد الإمامية، سید محسن خرازی، ۲ جلدی، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۴۱۷ ق، چاپ چهارم، ج۱، صفحه ۱۹۰.
۲۶. التبیان فی تفسیر القرآن، محمد بن حسن، طوسی، دار احیاءالتراث العربی، بیروت، بی تا،۱۰ جلدی، ج ۱ ص ۱۳ (سوره حمد).
۲۷. تحلیل و بررسی مسئله بداء از دیدگاه دانشمندان اسلامی، ماندنی مواساتیان، تهران: نبأ، ۱۳۸۵، ۱۲۳ ص.
۲۸. تصحیح اعتقادات الإمامیة، محمد بن محمد شیخ مفید، ۱ جلد، کنگره شیخ مفید، ایران، قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۴ ق، صفحه ۶۵.
۲۹. التعلیقة علی أصول الکافي، محمد باقربن محمد میرداماد، ۱ جلد، مطبعةالخیام، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۰۳ ق، صفحه ۳۵۹.
۳۰. تفسیر احسن الحدیث، سید علی اکبر، قرشی، بنیاد بعثت، تهران،۱۳۶۶ ش،۱۲ جلدی، ج ۵ ص۲۶۲ (رعد/ ۳۹).
۳۱. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، دار الکتب الإسلامیة، تهران،۱۳۷۴ ش،۲۷ جلدی، ج ۱۰ ص ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ (رعد / ۳۹).
۳۲. تنبیهات حول المبدأ و المعاد، حسنعلی مروارید، ۱ جلدی، آستان قدس رضوی،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

مشهد، ۱۴۱۸ ق، چاپ دوم، صفحه ۱۸۹.
۳۳. التوحید الصدوق، محمد بن علی ابن بابویه، وفات ۳۸۱ ق، محقق، مصحح: هاشم حسینی، ناشر: جامعه مدرسین، قم، ۱۳۹۸ ق، چاپ اول، صفحه ۳۳۱.
۳۴. ثلاث رسائل فی الحکمه‌الاسلامیه: وحده الوجود، شذرات فی الجبر و الاختیار، اجابه الدعا، فی مساله البداء، للعلامه محمدکاظم عصار، نقلها الی العربیه صلاح الصاوی، تهران: المکتبه‌المرتضویه، ۱۳۹۱ ق= ۱۳۴۹، ۱۲۰ ص.
۳۵. الجبر و الاختیار، آیت‌الله سید صادق روحانی، بی جا، بی تا،۱ جلدی، صفحه ۱۶۸.
۳۶. الجوامع و الفوارق بین السنة و الشیعة، محمد جواد مغنیه، ۱ جلدی، مؤسسة عز الدین، ۱۴۱۴ ق، صفحه ۲۹۸.
۳۷. الحاشیة علی أصول الکافي، احمد بن زین العابدین علوی عاملی، ۱ جلد، دار الحدیث، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۷ ق، ۱۳۸۵ ش، صفحه ۳۳۷.
۳۸. الحاشیة علی أصول الکافي، ملا محمد امین الاستر آبادی، ۱ جلد، دار الحدیث، قم، چاپ: اول، ۱۴۳۰، صفحه ۱۲۵.
۳۹. حق الیقین في معرفة أصول الدین، سید عبد الله شبر، ۱ جلدی، أنوار الهدی، قم، ۱۴۲۴ ق، چاپ دوم، صفحه ۱۰۹.
۴۰. دو گفتار در بداء، تهران: چتر دانش، ۱۳۹۳، ۷۷ ص.
۴۱. الذریعة إلی حافظ الشریعة، رفیع الدین محمد بن محمد مؤمن جیلانی، ۲ جلد، دار الحدیث، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۹ ق، ۱۳۸۷ ش، ج۱، صفحه ۴۵۰.
۴۲. راهنمای حقیقت، جعفر سبحانی، ۱ جلدی، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۷ ش، چاپ پنجم، صفحه ۹۸.
۴۳. رسائل الشریف المرتضی، شریف مرتضی، ۴ جلدی، دارالقرآن الکریم، قم، ۱۴۰۵ ق، چاپ اول، ج۱، صفحه ۱۱۶.
۴۴. رسائل و مقالات، جعفر سبحانی، ۶ جلدی، مؤسسة الإمام الصادق علیه‌السلام، قم، ۱۴۲۵ ق، چاپ دوم، ج۱، صفحه ۳۳.
۴۵. رسائل وحدت وجود و بدا، محمدکاظم عصار، باحواشی ــ و مقدمه و تصحیح ــ جلال‌الدین ــ آشتیانی ــ تهران: محمدی، ۱۹۵،۱۳۵۰ ص.
۴۶. ریاض الأبرار في مناقب الأئمة الأطهار، نعمت الله بن عبد الله جزائری، ۳ جلد، مؤسسة التاریخ العربی، بیروت، چاپ: اول، ۱۴۲۷ ق، ۲۰۰۶ م، ج۳، صفحه ۱۱۶.
۴۷. سلسلة المسائل العقائدیة، جعفر سبحانی- تقریر از حسن مکی عاملی، ۱۰ جلدی، بی تا، مؤسسه امام صادق علیه‌السلام، قم، ج۸، صفحه ۳.
۴۸. سیمای عقائد شیعه، جعفر سبحانی- ترجمه جواد محدثی، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۶ ش، چاپ اول، صفحه ۲۸۴.
۴۹. الشافي في العقائد و الأخلاق و الأحکام، فیض کاشانی، ۲ جلدی، دار اللوح المحفوظ، ۱۴۲۵

ق، چاپ اول، صفحه ۲۲۲.
۵۰. الشافی فی شرح الکافی، ملا خلیل بن غازی قزوینی، ۲ جلد، دار الحدیث، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۹ ق، ۱۳۸۷ ش، ج۲، صفحه ۴۰۸.
۵۱. شبهات و ردود، سامی بدری، ۴ جلدی، قم، ۱۴۱۷ ق، چاپ دوم، ج۱، صفحه ۷۱.
۵۲. شرح أصول الکافی محمدبن‌ابراهیم، صدرالدین شیرازی، (صدرا)، ۴ جلد، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، چاپ: اول، ۱۳۸۳ ش، ج۱، صفحه ۱۲۶.
۵۳. شرح الأساس الکبیر، احمد بن محمد بن صلاح شرفی، ۲ جلدی، دار الحکمة الیمانیة، صنعاء، ۱۴۱۱ ق، چاپ اول، ج۱، صفحه ۴۲۷.
۵۴. شرح الأصول الخمسة، قاضی عبد الجبار، قوام الدین مانکدیم، ۱ جلدی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق، صفحه ۳۹۳.
۵۵. شرح الکافی، الأصول و الروضة، محمد صالح بن احمد مازندرانی، ۱۲ جلد، المکتبة الإسلامیة، تهران، چاپ: اول، ۱۳۸۲ ق، ج۴، صفحه ۳۱۱.
۵۶. شرح المصطلحات الکلامیة، جمعی از نویسندگان، فرهنگ نامه، ۱ جلدی، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۴۱۵ ق، چاپ اول، صفحه ۵۶.
۵۷. شیعه پاسخ می‌دهد، سید رضا حسینی نسب، ۱ جلدی، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۶ ش، چاپ نوزدهم، صفحه ۷۱.
۵۸. صافی در شرح کافی، ملا خلیل بن غازی قزوینی، ۲ جلد، دار الحدیث، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۹ ق، ۱۳۸۷ ش، ج۲، صفحه ۴۸۸.
۵۹. العرش والکرسی فی القرآن الکریم، مراتب العلم الالهي وکیفیه وقوع البداء فیه، السید کمال الحیدری، قم: دارفراقد، ۱۴۳۱ ق.= ۲۰۱۰ م.= ۱۰۲،۱۳۸۹ ص.
۶۰. عقاید اسلام در قرآن کریم، سید مرتضی عسکری- ترجمه محمد جواد کرمی، ۳ جلدی، مجمع علمی اسلامی، ۱۳۷۸ ش، چاپ اول، ج۲، صفحه ۵۰۱.
۶۱. عقائد الإمامیة الإثني عشریة، سید ابراهیم موسوی زنجانی، ۳ جلدی، مؤسسة الأعلمي، بیروت، ۱۴۱۳ ق، چاپ سوم، ج۱، صفحه ۳۴.
۶۲. عقائد الإمامیة، شیخ محمدرضا مظفر، انتشارات انصاریان، قم، ۱۳۸۷ ش، چاپ دوازدهم، صفحه ۴۵.
۶۳. العقیدة الإسلامیة، جعفر سبحانی، مؤسسه امام صادق علیه السلام، قم، ۱۳۸۶ ش، چاپ سوم، صفحه ۲۸۶.
۶۴. علم الیقین فی أصول الدین، فیض کاشانی، ۲ جلدی، انتشارات بیدار، قم، ۱۴۱۸ ق، چاپ اول، ج۱، صفحه ۲۴۱.
۶۵. فرهنگ شیعه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، زمزم هدایت، قم، ۱۳۸۶ ش، چاپ دوم، صفحه ۱۵۰.
۶۶. فرهنگ علم کلام، احمد خاتمی،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

انتشارات صبا، تهران، ۱۳۷۰ ش، چاپ اول، صفحه ۷۵.

۶۷. فرهنگ معارف اسلامی، سید جعفرسجادی، ۴ جلدی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳ ش، چاپ سوم، ج ۱، صفحه ۳۹۱.

۶۸. الفصول المهمة في أصول الأئمة، محمد بن حسن شیخ حر عاملی، ۳ جلد، موسسه معارف اسلامی امام رضا علیه السلام، قم، چاپ: اول، ۱۴۱۸ ق، ۱۳۷۶ ش، ج ۱، صفحه ۲۵۲.

۶۹. الفوائد البهية في شرح عقائد الإمامية، محمد جميل حمود، ۲ جلدی، مؤسسة الأعلمي، بيروت، ۱۴۲۱ ق، چاپ دوم، ج ۱، صفحه ۳۵۳.

۷۰. فی رحاب أهل البیت علیهم السلام، جمعی از نویسندگان، ۴۰ جلدی، المجمع العالمی لأهل البیت علیهم السلام، ۱۴۲۶ ق، چاپ دوم، ج ۶، صفحه ۱۱.

۷۱. قرة العيون في المعارف و الحكم، فيض كاشانی، دار الكتاب الإسلامی، قم، ۱۴۲۳ ق، چاپ دوم، صفحه ۳۹۱.

۷۲. کاشف الأسرار، نظر علی طالقانی، ۲ جلدی، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران، ۱۳۷۳ ش، چاپ اول، ج ۲، صفحه ۵۰۴.

۷۳. الکافی (ط، الإسلامیة)، محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الکتب الإسلامیة، تهران، ۱۴۰۷ ق، چاپ چهارم، ج ۱، صفحه ۱۴۶.

۷۴. کتاب الغیبة للحجة، محمد بن الحسن طوسی، ۱ جلد، دار المعارف الإسلامیة، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۱۱ ق، صفحه ۴۲۹.

۷۵. الكشف الوافي في شرح أصول الكافي، محمد هادی بن معین الدین محمد شریف شیرازی (آصف شیرازی)، ۱ جلد، دار الحدیث، قم، چاپ: اول، ۱۴۳۰ ق، ۱۳۸۸ ش، صفحه ۶۱۵.

۷۶. کلم الطیب در تقریر عقاید اسلام، سید عبد الحسین طیب، کتابخانه اسلام، ۱۳۶۲ ش، چاپ چهارم، صفحه ۱۵۳.

۷۷. کمال الدین و تمام النعمة، محمد بن علی صدوق، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری، ۲ جلد، اسلامیه، تهران، چاپ: دوم، ۱۳۹۵ ق.، ج ۱، صفحه ۶۹.

۷۸. کنز الفوائد، محمد بن علی کراجکی، ۲ جلد، دارالذخائر، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، صفحه ۲۲۷.

۷۹. گنجینه معارف شیعه امامیه، کراجکی، ترجمه محمد باقر کمره‌ای، ۲ جلدی، فردوسی، تهران، چاپ اول، ج ۱، صفحه ۲۷۲.

۸۰. لأكون مع الصادقين، محمد تیجانی سماوی، بی جا، بی تا، صفحه ۱۷۷.

۸۱. مجموعه آثار استاد شهید مطهری، شهید مطهری، ۲۷ جلدی، انتشارات صدرا، تهران، ج ۲۵، صفحه ۵۱۴.

۸۲. مرآة العقول في شرح أخبار آل الرسول، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، ۲۶ جلد، دار

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

الکتب الإسلامیة، تهران، چاپ: دوم، ۱۴۰۴ ق، ج۲، صفحه ۱۲۳.

۸۳. مساله البداء سعید اختر رضوی، قم موسسه انصاریان، ۱۳۷۵، ۹۶ ص.

۸۳/۱. نسخ و بداء فضل الله میر شفیعی، قم، مولف، ۱۳۷۰، ۱۱۱ص.

۸۴. المغنی فی أبواب التوحید و العدل، قاضی عبد الجبار، ۱۴ جلدی، الدار المصریة، قاهره، ۱۹۶۵- ۱۹۶۲ م، ج۱۱، صفحه ۲۵، ج۱۶ صفحه ۶۵.

۸۵. مفاتیح الغیب، فخر رازی، محمد بن عمر، مطبعه البهیه المصریه، بی تا،۳۲ جلدی، ج ۹ ص ۱۶ (آل عمران/ ۱۴۰)، ج ۱۹ ص ۶۶ (رعد/ ۳۹)، ج ۲۵ ص ۲۵۳ (سبأ/ ۲۱)، ج ۱ ص ۲۶۷ (بقره/ ۱۰۶).

۸۶. مفهوم البداء فی‌الفکرالاسلامی، هاشم الموسوی، بیروت: الغدیر، ۱۴۱۴ ق.=۱۹۹۴ م.=۶۴،۱۳۷۳ ص.

۸۷. مناظرات فی العقائد و الأحکام، عبدالله حسن، ۲ جلدی، دلیل ما، قم، ۱۴۲۷ ق، چاپ دوم، ج۱، صفحه ۳۱.

۸۸. موسوعة مصطلحات علم الکلام الإسلامي، سمیح دغیم، فرهنگ نامه، ۲ جلدی، مکتبة لبنان ناشرون، بیروت، ۱۹۹۸ م، چاپ اول، ج۱، صفحه ۲۷۳ و صفحه ۹۱۹.

۸۹. المیزان فی تفسیر القرآن، سید محمد حسین، طباطبایی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین، بی تا،۲۰ جلدی، ج ۳ ص ۱۸ (آل عمران/ ۴) و ج ۱۱ ص ۳۸۱ (رعد/ ۴۳).

۹۰. نبراس الهدی فی ابداء البداء، السیدمیرتقی الحسینی‌الگرکانی، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام، ۴۲۹،۱۳۹۳ ص.

۹۱. النسخ و البداء فی الکتاب و السنة و تلیه رسالة حول حجیة احادیث ...، شیخ جعفر السبحانی؛ بقلم محمد حسین الحاج العاملی، بیروت: دارالهادی، م۱۹۹۷ =.ق۱۴۱۸= ۱۳۷۶، ص ۱۱۸.

۹۲. نسخ و بداء در قرآن، نادعلی‌ـ عاشوری، اصفهان: مهر قائم، ۱۳۸۲، ص ۱۹۰.

۹۳. نسخ و بداء: معمای عمر و روزی، فضل‌ا... میرشفیعی، قم: فضل‌الله میرشفیعی، ۱۳۷۰، ص ۱۱۱.

۹۴. نظریه البداء عند صدرالدین الشیرازی، عبدالزهره البندر، ترجمه و تحقیق حسین بهروان، مشهد: سخن گستر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سبزوار، معاونت پژوهشی،۲۶۸،۱۳۹۱ ص.

۹۵. نظریه‌البداء عند صدرالدین الشیرازی، عبدالزهره البندر، نجف الاشرف: مطبعه النعمان، ۱۳۹۵ ق.= ۱۹۷۵ م=۱۳۵۴، ۲۱۶ ص.

۹۶. نقض الوشیعة، آیت‌الله سید محسن امین، مؤسسة الأعلمي، بیروت، ۱۴۰۳ ق، چاپ چهارم، صفحه ۴۰۷.

۹۷. الوافی، محمد محسن بن شاه مرتضی فیض کاشانی، ۲۶ جلد، کتابخانه امام أمیر

المؤمنین علی علیه‌السلام، اصفهان، چاپ: اول، ۱۴۰۶ ق، ج ۱، صفحه ۵۰۷.

۹۸. الهدایا لشیعة أئمة الهدی، محمد مجذوب تبریزی، ۲ جلد، دار الحدیث، ایران، قم، چاپ: اول، ۱۴۲۹ ش، ۱۳۸۷ ش، ج ۲، صفحه ۳۷۴.

در مورد بداء چند نسخه خطی وجود دارد. در کتابهایی چون الذریعه، تکمله امل الآمل، معالم العلماء و... نیز کتابهایی درباره بداء معرفی شده است. از آنجا که هدف این نگارش معرفی کتابهای چاپی موجود می‌باشد نه کتابهای خطی و نه کتابهایی که بزرگان در آثار خود معرفی کرده‌اند، از معرفی آنها صرف نظر می‌شود و به کسانی که علاقه به دانستن آنها دارند، مقاله‌های ذیل معرفی می‌شود.

آموزه بداء و کتابشناسی آن، محمد رضا زادهوش، کتاب ماه دین، خرداد و تیر ۱۳۸۲- شماره ۶۸ و ۶۹، ۱۵ صفحه - از ۶۶ تا ۸۰.

کتابنامه‌ای درباره بداء، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۹۳، ۳ صفحه - از ۳۳ تا ۳۵.

پایان‌نامه‌ها

۱. انسان و سرنوشت، تاج‌الدین حسام الدین، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: محمدمهدی گرجیان، جامعه المصطفی العالمیه - دانشکده الهیات و معارف اسلامی ۱۳۸۵.

۲. آراء کلامی ابوالفتح کراجکی، محسن زارع پور، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: سیدمحمود موسوی، استاد مشاور: محمد رنجبر حسینی، دانشکده علوم حدیث ۱۳۹۲.

۳. بررسی آثار و لوازم اعتقاد به آموزه بداء، مجید شعبانی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: محمد بیدهندی، استاد مشاور: مهدی مطیع، دانشگاه اصفهان - دانشکده ادبیات و علوم انسانی ۱۳۸۹.

۴. بررسی تحلیلی نشانه‌های حتمی الوقوع ظهور امام مهدی علیه‌السلام در روایات، مرتضی خوش‌نویس زاده اصفهانی، استاد راهنما: احمد محمودی، استاد مشاور: اسماعیل ملکوتی خواه، کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان - دانشکده ادبیات و علوم انسانی ۱۳۹۱.

۵. بررسی تطبیقی اراده و مشیت الهی در حکمت متعالیه و آیات و روایات، سمیه چشک، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علی‌اکبر نصیری، استاد مشاور: علی‌رضا حیدری نسب، دانشگاه سیستان و بلوچستان - دانشکده الهیات و معارف اسلامی ۱۳۹۲.

۶. بررسی تطبیقی دیدگاه امام فخر رازی و علامه طباطبایی درباره نسخ و بداء، ام‌کلثوم محمدی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: سید محسن میرباقری، استاد مشاور: عین‌الله خادمی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی - دانشکده علوم انسانی و تربیت‌بدنی، ۱۳۹۰.

۷. بررسی تطبیقی مسأله بداء در مدرسه کوفه و بغداد، یوسف مکتوبیان، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: محمدتقی سبحانی، استاد مشاور:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

سید کاظم طباطبایی، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۹۱.

۸. بررسی تطبیقی نظرات مفسران شیعه و سنی در موضوع بدا و لوح محو و اثبات، نصرالله سیفی پور نقنه، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حسن اسلام پور، استاد مشاور: عبدالرضا زاهدی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم – دانشکده علوم قرآنی قم، ۱۳۹۰.

۹. بررسی مسأله بداء از دیدگاه عقل و نقل، سرور هاشمی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: ابوالحسن غفاری، استاد مشاور: محمد کریمی، جامعه المصطفی العالمیه –دانشکده الهیات و معارف اسلامی،۱۳۸۴.

۱۰. بررسی نسخ و تخصیص، حبیبه رحیم‌پور، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: سید علی پور منوچهری، استاد مشاور: امراله نیکومنش، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی – دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۹۱.

۱۱. پاسخ به شبهه انفعال در ذات الهی در سه مساله فلسفی– کلامی ازنظر ملاصدرا، بداء، استجابت دعا، سخط و محبت، خدیجه هاشمی، کارشناسی ارشد استاد راهنما: سید صدرالدین طاهری، استاد مشاور: حوران اکبر زاده، دانشگاه علامه طباطبایی – دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، ۱۳۹۰.

۱۲. تبیین کلامی فلسفی مسأله بداء و بررسی رابطه آن با علم الهی، معصومه کچویی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مهناز امیرخانی، استاد مشاور: زهره توازیانی، دانشگاه الزهراء – دانشکده الهیات ۱۳۹۱.

۱۳. تحقیق در شبهات فلسفی و کلامی بداء، طاهره عابدی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مهدی ده‌باشی، دانشگاه پیام نور– دانشکده علوم انسانی ۱۳۸۵.

۱۴. جایگاه هدایتی امام رضا علیه‌السلام در برون‌رفت از بحران‌های اعتقادی، نجمه رشیدی کیا، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: سید محمدکاظم طباطبایی، استاد مشاور: محمد پارچه‌باف دولتی، دانشکده علوم حدیث،۱۳۹۱.

۱۵. جریان تفویض، مفوضه، در تاریخ کلامی و اعتقادی شیعه، فاطمه احمدی، استاد راهنما اصغر قائدان، استاد مشاور علیرضا جلالی، کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور، تهران، ۱۳۸۹.

۱۶. حدوث دهری، اصالت وجود و ماهیت و بداء در اندیشه میرداماد، سیده راضیه قریشی شهرکی، کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، استاد راهنما: مهدی دشت بزرگی، استاد مشاور: حسن رضازاده، دانشگاه کاشان – دانشکده علوم انسانی، ۱۳۸۸.

۱۷. حقیقت بداء از منظر ملاصدرا و فخر رازی، مریم رضیبی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حسن معلمی، استاد مشاور: محمدمهدی گرجیان، دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام– دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۰.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

۱۸. علم الهی و رابطه آن با بداء از دیدگاه صدرالمتألهین و فخر رازی، مینا سهرابی، کارشناسی ارشد استاد، راهنما: زهره برقعی، دانشگاه قم – دانشکده الهیات و معارف اسلامی۱۳۹۳.

۱۹. الفکر الکلامی عند الشهید الصدر (ره)، زید بطاط، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: عبدالجبار الرفاعی، استاد مشاور: علی معموری، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، پلی تکنیک تهران – دانشکده مهندسی، ۱۳۸۶.

۲۰. قضا و قدر از دیدگاه آیات و روایات، علی توحیدی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علی عباسی، استاد مشاور: عبدالمجید زهادت، دانشگاه علم و صنعت ایران – دانشکده مهندسی مکانیک. ۱۳۸۶.

۲۱. قضا و قدر، منصوره الوندی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد عابدی، دانشگاه قم. ۱۳۶۲.

۲۲. مفهوم الامامه عندالفریقین، محمد باوی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: ابوالفضل روحی، استاد مشاور: محمدجعفر حسینیان، جامعه المصطفی العالمیه – دانشکده الهیات و معارف اسلامی. ۱۳۸۵.

۲۳. مقارنه الاراء الکلامیه عندالشیخ الصدوق و الشیخ المفید، فاضل موسوی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: منصور نصیری، استاد مشاور: نذیر حسنی، جامعه المصطفی العالمیه – دانشکده الهیات و معارف اسلامی. ۱۳۸۶.

۲۴. مقایسه اصول کافی با صحیح بخاری در بخش خداشناسی، علم الرضا الحسینی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علی نصیری، استاد مشاور: محمدکاظم رحمان ستایش، جامعه المصطفی العالمیه – دانشکده الهیات و معارف اسلامی..۱۳۸۵

۲۵. مهم‌ترین تمایزات اعتقادی شیعه نسبت به أهل‌سنت، سید قاسم حسینی یزدان‌آباد، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: سید مرتضی حسینی شاهرودی، استاد مشاور: علیرضا کهنسال، دانشگاه فردوسی مشهد – دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری. ۱۳۹۱.

۲۶. نسخ در قرآن کریم و جایگاه آن در مباحث فقهی و اصولی، زهرا نویدی، استاد راهنما صدیقه اشرف، استاد مشاور محسن رزمی،کارشناسی ارشد: فقه و مبانی حقوق اسلامی، مشهد، ۱۳۸۷، ۱۴۳ ورق.

۲۷. نسخ و بداء در قرآن و حدیث، شهسوار رستمی، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: عبدالوهاب شاهرودی، استاد مشاور: محمد موسوی بجنوردی، دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۸۳.

۲۸. نقد و بررسی بداء و مسائل مربوط به آن، مظاهر صادقی، استاد راهنما عبدالله شکیبا، استاد مشاور محمدهادی قندهاری، کارشناسی ارشد، الهیات و معارف اسلامی، گرایش فلسفه و حکمت اسلامی، دانشگاه آزاد

اسلامی، واحد تهران شمال، دانشکده علوم انسانی، گروه الهیات،۱۳۸۹.
۲۹. ویژگی‌های شیعه در آیینه روایات الغدیر، مرضیه پاسالاری، کارشناسی ارشد، استاد راهنما: رضیه سادات سجادی، استاد مشاور: محمدهادی مفتح، دانشگاه قم - دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۱.

مقاله‌ها

۱. احتمال بداء در نشانه‌های ظهور، نشریه: موعود، شماره ۱۳۷-۱۳۸.
۲. ارتباط بداء با اراده و علم الهی از جهت معناشناسی، محمد الله نیا سماکوش، انسان پژوهی دینی، بهار و تابستان ۱۳۸۸- شماره ۱۹،۱۶ صفحه - از ۱۵۵ تا ۱۷۰،
۳. ارتباط بداء با ظهور حضرت مهدی عجل-الله‌تعالی فرجه‌الشریف، خدا مراد سلیمیان، انتظار موعود، پاییز ۱۳۸۸- شماره ۳۰،۲۸ صفحه - از ۸۹ تا ۱۱۶
۴. اصل بداء، کاوشی پیرامون حقیقت بداء و دلایل آن، حبیب‌الله طاهری، رشد آموزش معارف اسلامی، تابستان ۱۳۷۸- شماره ۶،۳۸ صفحه - از ۳۶ تا ۴۱.
۵. الاعتقاد فی البداء، لطف‌الله صافی گلپایگانی، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۳۶، ۳ صفحه - از ۳۱ تا ۳۳.
۶. امامت از دیدگاه زیدیه و امامیه، محمد شفق خواتی، طلوع، بهار ۱۳۸۶، شماره ۲۱، ۲۲ صفحه- از ۹۳ تا ۱۱۴.
۷. اهمیت اعتقاد به بداء در منابع روایی شیعه، مجتبی حسینی سرابی، رسالت، ۲۲ آبان ۱۳۸۴، ص ۱۸.
۸. آموزه بداء در اندیشه امامیه از آغاز غیبت تا پایان مدرسه بغداد، سید جمال‌الدین موسوی، تحقیقات کلامی، پاییز ۱۳۹۲، سال اول - شماره ۱۸،۲ صفحه - از ۵۱ تا ۶۸.
۹. آموزه بداء و علم الهی، رضا برنجکار، مکارم ترجمان، نشریه: علوم حدیث، شماره ۶۳.
۱۰. آموزه بداء و کتابشناسی آن، محمدرضا زادهوش، کتاب ماه دین، خرداد و تیر ۱۳۸۲- شماره ۶۸ و ۶۹، ۱۵ صفحه - از ۶۶ تا ۸۰.
۱۱. بدا از نگاه معصومان علیهم‌السلام، رضا برنجکار، نشریه: فرهنگ جهاد، شماره ۲۰.
۱۲. البداء أو یمحو الله ما یشاء و یثبت، السید مرتضی العسکری، آفاق الحضارة الاسلامیة، شعبان ۱۴۲۵- العدد ۱۴، ۱۰ صفحه - از ۱۶۱ تا ۱۷۰.
۱۳. بداء آموزه‌ای از آموزه‌های اسلامی، رضا برنجکار، نشریه: موعود، شماره ۹۶.
۱۴. بداء بین رد و اثبات، سید حسین نوری، فلسفه دین، پاییز ۱۳۹۲- شماره ۳۰،۳ صفحه- از ۱۴۹ تا ۱۷۸.
۱۵. بداء در تعالیم قرآن کریم، احادیث شیعی و حکمت متعالیه، علیرضا خواجه گیر، آینه معرفت، تابستان ۱۳۸۳- شماره ۳، ۱۴ صفحه- از ۶۳ تا ۷۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

۱۶. بداء در دیدگاه آیت‌الله نمازی، محمد بیابانی اسکویی، سفینه، بهار ۱۳۹۱- شماره ۳۴، ۲۷ صفحه - از ۴۰ تا ۶۶.

۱۷. بداء در قرآن و حدیث، محمدرضا عطایی، مشکوة، بهار ۱۳۸۳- شماره ۸۲، ۱۳ صفحه - از ۶۱ تا ۷۳،

۱۸. بداء در کلام اسلامی و ملاحظاتی تازه در حل آن، عباس زریاب، تحقیقات اسلامی، تابستان ۱۳۶۶- شماره ۴، ۱۳ صفحه - از ۱۸ تا ۳۰.

۱۹. البداء عند الشیخ المفید، هادی الیوسفی، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۸،۷۳ صفحه - از ۳ تا ۱۰.

۲۰. بداء و نشانه‌های ظهور، نشریه: موعود، شماره ۳۷.

۲۱. بداء و نقد نظریه سلفیون معاصر، محمدجواد سعدی، مسعود صلواتی زاده، پژوهش‌های اعتقادی کلامی، پاییز ۱۳۹۲- شماره ۱۱، ۲۴ صفحه - از ۱۳۷ تا ۱۶۰.

۲۲. بداء یا محو و اثبات از منظر قرآن و حدیث، سید عبدالرسول حسینی زاده، مجله: معرفت، اردیبهشت ۱۳۹۱- شماره ۱۷۳، ۱۸ صفحه - از ۱۲۵ تا ۱۴۲.

۲۳. بداء: نقد و بررسی نظریه‌های اندیشمندان مسلمان، دکتر نوریه ریاضی، اندیشه دینی، تابستان ۱۳۸۷- شماره ۲۷، ۱۴ صفحه- از ۲۵ تا ۳۸.

۲۴. بداء، جعفر سبحانی، موعود، شماره ۹۹، اردیبهشت ۱۳۸۸، ص ۵۸ –۵۹.

۲۵. بداء، نسخ، تفاوت آن‌ها با یکدیگر، سید محمد موسوی بجنوردی، مجله: نامه الهیات، زمستان ۱۳۸۶ - شماره ۱، ۱۶ صفحه - از ۴۹ تا ۶۴.

۲۶. بداء در اشعار مولوی، جلیل مشیدی، کلام اسلامی، تابستان ۱۳۷۶- شماره ۲۲، ۱۷ صفحه - از ۱۲۶ تا ۱۴۲.

۲۷. بداء، یا دگرگونی سرنوشت به وسیله اعمال نیک و بد، جعفر سبحانی، مجله: درسهایی از مکتب اسلام، آذرماه ۱۳۹۱- شماره ۶۱۹، ۵ صفحه - از ۴۵ تا ۴۹،

۲۸. بررسی تطبیقی اراده الهی در فلسفه اسپینوزا و استاد مطهری، زهرا رسولی، محمدکاظم علمی، مطالعات اسلامی، فلسفه و کلام، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۷: ص ۱۲۹– ۱۶۷.

۲۹. بررسی مسئله بداء در آراء کلامی شیعه، مهدی نصیری، شیعه شناسی، تابستان ۱۳۸۵- شماره ۱۴، ۲۴ صفحه- از ۱۳۹ تا ۱۶۲

۳۰. پاره‌ای از تعلیقات آیت‌الله میرزا مهدی اصفهانی بر احادیث اصول کافی، طالعی، عبدالحسین، سفینه، پاییز ۱۳۸۷- شماره ۲۰، ۱۶ صفحه- از ۲۸ تا ۴۳،

۳۱. پاسخ به شبهات ناصر القفاری درباره بدا، وحید پاشایی، نشریه: معرفت کلامی، شماره ۹.

۳۲. تعلیقات آیت‌الله جعفری بر اصول کافی،

نه باب از کتاب الحجة، مینا اسکویی، سفینه، تابستان ۱۳۸۸- شماره ۲۳، ۲۵ صفحه- از ۱۴۴ تا ۱۶۸.

۳۳. تقدیری جای تقدیری دیگر، مفهوم بداء در آیات قرآن، امکلثوم محمدی، مجله: رشد، آموزش قرآن، تابستان ۱۳۹۳، دورهٔ یازدهم- شماره ۵،۴۵ صفحه - از ۵۴ تا ۵۸.

۳۴. چهار نکته دربارهٔ قرآن، هادی مروی، مجله: سفینه، تابستان ۱۳۸۸- شماره ۲۳،۱۹ صفحه- از ۹ تا ۲۷.

۳۵. حقیقت بداء از دیدگاه شیعه، علی‌اکبر نصیری، نعیمه معین‌الدینی، نشریه: اسوه، شماره ۱۶۲.

۳۶. حقیقت بداء، آیا تغییر سرنوشت امکان‌پذیر است؟، طاهره عابدی، رشد آموزش معارف اسلامی، پاییز ۱۳۸۶- شماره ۶۶، ۸ صفحه- از ۱۲ تا ۱۹.

۳۷. رساله‌ای در بداء، از علامه بلاغی، مجتبی الهی خراسانی، کلام اسلامی، پاییز ۱۳۷۵- شماره ۱۹، ۹ صفحه- از ۳۵ تا ۴۳.

۳۸. رساله بداء، محقق شیروانی، صادق حسینی‌اشکوری، اطلاعات حکمت و معرفت، ش ۳۴، دی ۱۳۸۷، ص ۶۹ تا ۷۱.

۳۹. رویکردی فلسفی- کلامی به آموزه بداء بر مبنای اسلوب تحلیلی، رضا محمد زاده، جواد طاهری، آینه معرفت، پاییز ۱۳۹۰- شماره ۲۸، ۲۶ صفحه - از ۱۱۴ تا ۱۳۹،

۴۰. سرشت انسان، خیر یا شر؟، حمید نوروزی، معرفت، خرداد ۱۳۸۳- شماره ۷۸، ۷ صفحه- از ۶۸ تا ۷۴.

۴۱. شبهة و ردّ البداء، مصطفی قصیرالعاملی، رسالهٔ الثقلین، دی ۱۳۷۲- شماره ۱۵،۷ صفحه - از ۱۷۵ تا ۱۸۹.

۴۲. شبهة ورد: البداء فی القرآن و الحدیث، محمدهادی معرفت، مجله: رسالهٔ الثقلین، اسفند ۱۳۷۴- شماره ۱۶، ۱۶ صفحه- از ۵۰ تا ۶۵.

۴۳. شبهة ورد: البداء فی کفة المیزان، محمدهادی معرفت، رسالهٔ الثقلین، خرداد ۱۳۷۵- شماره ۱۷ و ۱۸، ۲۹ صفحه- از ۱۳۰ تا ۱۵۸.

۴۴. صلهٔ الدعاء و البداء، فی أعمال جلال-الدین محمد مولوی، جلیل مشیدی، مجله: العلوم الانسانیة الدولیه الجمهوریه الاسلامیه الایرانیه، بهار ۱۳۸۴- شماره ۲، ۱۲ صفحه- از ۸۱ تا ۹۲.

۴۵. مسئله بداء در مکتب تشیع، اکبر فایدئی، نشریه: خردنامه صدرا، شماره ۶۹.

۴۶. فلسفه بداء، اکبر اسد علی زاده، مبلغان، تیر و مرداد ۱۳۸۶- شماره ۹۳، ۸ صفحه - از ۷۲ تا ۷۹.

۴۷. کافی در آینه پژوهش، حمید سلیم گندمی، سفینه، بهار ۱۳۸۳ - شماره ۲، ۱۸ صفحه- از ۱۴۱ تا ۱۵۸.

۴۸. کتابنامه‌ای درباره بداء، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۹۳، ۳ صفحه- از ۳۳

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

تا ۳۵.

۴۹. کندوکاوی در مساله بداء، علی‌اکبر حسنی، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۹۳، ۳۰ صفحه - از ۳ تا ۳۲.

۵۰. مروری بر پاره‌ای از آرای علامه نمازی، علی‌اکبر تلافی داریانی، سفینه، بهار ۱۳۹۱- شماره ۹،۳۴ صفحه- از ۳۱ تا ۳۹

۵۱. مسألة البداء فی ضوء إفادات معلم الأمة الشیخ المفید، السید سعید أختر الرضوی، رسالة التقریب، بهمن ۱۳۷۳- شماره ۶، ۱۹ صفحه - از ۲۰ تا ۳۸.

۵۲. مسئله بداء در مکتب تشیع، اکبر فایدئی، خردنامه صدرا، پاییز ۱۳۹۱- شماره ۶۹، ۱۲ صفحه- از ۵ تا ۱۶.

۵۳. مصادیق بدا در قرآن کریم، ام‌کلثوم محمدی، نشریه: رشد آموزش قرآن، شماره ۴۲.

۵۴. مصداق شناسی بداء در قرآن و روایات و عدم مغایرت آن با علم الهی، ابراهیم نوری، حسین خاکپور، اندیشه نوین دینی، زمستان ۱۳۹۰- شماره ۲۷، ۲۶ صفحه- از ۱۷۵ تا ۲۰۰.

۵۵. مطالعه تطبیقی مسئله بداء در تعالیم قرآن کریم، احادیث شیعی و حکمت متعالیه، علیرضا خواجه گیر، مجله: کلام اسلامی، بهار ۱۳۸۴- شماره ۵۳، ۱۳ صفحه- از ۱۲۴ تا ۱۳۶.

۵۶. مفهوم عام بداء در مکتب اهل‌بیت، سید محمد بنی‌هاشمی، محمدحسین سهیلی، پژوهش‌های نهج‌البلاغه، پاییز ۱۳۹۲، سال دهم- شماره ۳۸، ۱۸ صفحه- از ۵۱ تا ۶۸.

۵۷. مناظره و ویژگی‌های مناظرات امام رضا علیه‌السلام، سید علی ضیغم زیدی، پیام مبلغ، بهار و تابستان ۱۳۹۰- شماره ۶، ۳۲ صفحه - از ۱۵۹ تا ۱۹۰.

۵۸. نظرة فی کتاب: البداء، السید علی الفانی الإصفهانی، الهادی، سال ۱۳۵۸ - شماره ۳۵، ۸ صفحه- از ۲۸ تا ۳۵.

۵۹. نظریه «بداء» و سنت‌های اجتماعی و تاریخی، محمود تقی زاده داوری، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، شماره ۴۳، ۲۹ صفحه- از ۳ تا ۳۱،

۶۰. نگاهی دیگر به بداء، اصغر دادبه، مجله: اشراق، بهار و تابستان ۱۳۸۹، سال سوم- شماره ۶ و ۲۲،۷ صفحه - از ۱۶۵ تا ۱۸۶.

۶۱. هل البداء من أصول الشیعة؟، محمدهادی الیوسفی الغروی، مجله: الفکر الاسلامی، فروردین، اردیبهشت و خرداد ۱۳۷۹- شماره ۲۲،۲۳ صفحه - از ۱۴۱ تا ۱۶۲.

بخش دوم موضوعات مرتبط با بداء

در بخش دوم به موضوعات مرتبط با بداء پرداخته می‌شود و کتاب‌های این موضوعات معرفی می‌شود. این موضوعات عبارت‌اند از: نسخ، قضا، قدر، سرنوشت، جبر، اختیار، ام‌الکتاب، لوح محفوظ، لوح محو، لوح اثبات، اجل حتمی و اجل مسمی.

البته معرفی منابع مرتبط با موضوع بداء که در ذیل می‌آید، به این معنا نیست که تمامی کتاب‌های این موضوعات معرفی می‌شود، بلکه برای سهولت محققان برخی از کتاب‌ها معرفی می‌شود و هر یک از موضوعات عنوان شده نیازمند نگارشی جدا دارد که از خداوند توفیق آن را خواستاریم.

۱. ... القضاء والقدر، ابی‌بکر احمد بن الحسین بن علی بن موسی البیهقی؛ تحقیق محمدبن عبدالله العامر، ریاض: مکتبه العبیکان، ۱۴۲۱ ق = ۲۰۰۰ م = ۱۳۷۹، ص ۴۴۵.

۲. ... القدر، احمد بن تیمیه؛ جمع و اعداد عبدالرحمن بن محمد بن قاسم العاصمی النجدی الحنبلی؛ ساعده ابنه محمد، بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۱۸ ق. = ۱۹۹۷م. = ۱۳۷۶، ص ۵۷۲.

۳. اختیار، عبدالله صالح، تهران: اعلمی،۱۳۵ ص.

۴. الاراده الالهیه التکوینیه و التشریعیه، جعفر السبحانی، قم: موسسه الامام الصادق علیه‌السلام، ۱۴۲۴ ق. = ۱۳۸۲، ص ۶۴.

۵. اراده الهی و رابطه آن باصفات و آثار خداوند: بررسی و نقد نظریات الهی‌دانان مسلمان، نوریه ریاضی، سبزوار: دانشگاه تربیت معلم سبزوار، ۱۳۸۹، ۳۲۷ ص.

۶. اراده مظهر شخصیت یا جبر و اختیار، عباس آرام، تهران: رجبی، ۱۳۵۰، ۲۹۵ ص.

۷. الاستبصار فی‌التحدث عن‌الجبر والاختیار، محمدزاهد الکوثری، قاهره: المکتبه الازهریه للتراث، ۱۴۲۶ ق.= ۲۰۰۵ م.= ۱۳۸۴،۴۱ ص.

۸. استفصاء النظر فی القضاء و القدر. الفرق بین کلام النبی و قول الوصی، جمال‌الدین ابی‌منصور الحسن‌بن یوسف‌بن علی‌بن المطهر الحلی المشهور بالعلامه الحلی؛ تحقیق محمد الحسینی النیسابوری، دار انباء الغیب، ۱۴۱۸ ق. = ۱۳۷۷، ۱۰۹ ص.

۹. اسلام اولین دین، آخرین شریعت: (تاملی تازه در دانش ناسخ و منسوخ در فقه اسلامی)، اقبال علی میرزایی، شهرکرد: دانشگاه شهرکرد، ۱۳۸۹،۸۰ ص

۱۰. الاعتبار فی الناسخ و المنسوخ من الاثار، تصنیف ابی بکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی؛ حققه و خرج حدیثه و علق علیه عبدالمعطی امین قلعجی، کراجی: جامعه الدراسات الاسلامیه، م۱۹۸۹= ۱۳۶۸، ص ۶۶۱.

۱۱. الانسان والقدر، مرتضی المطهری؛ محمدعلی التسخیری؛ به سفارش مرکز اعلام‌الذکری‌الرابعه لانتصار‌الثوره‌الاسلامیه فی ایران، تهران: منظمه‌الاعلام‌الاسلامی، قسم‌العلاقات‌الدولیه، ۱۴۰۳ ق.= ۱۳۶۲، ۱۲۰ص.

۱۲. التبیان لرفع غموض النسخ فی القرآن، مصطفی ابراهیم الزلمی، تهران: نشر احسان، ۱۳۹۳، ۳۶۶ ص.

۱۳. الجبر والاختیار، محمدتقی الجعفری؛

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

تعریب حسین الواسطی، قم: المرکزالعالمی للدراسات‌الاسلامیه، ۱۴۲۸ ق. = ۱۳۸۶، ۳۰۰ص.

۱۴. الدعاء والقضاء والقدر: اوامره و حکمته، محمدمحمود احمد، موسی الخطیب، قاهره: مرکز الکتاب للنشر، ۱۹۹۷ م. = ۱۴۱۷ ق. = ۱۳۷۶، ۲۴۸ص.

۱۵. الناسخ والمنسوخ، ابن‌العتائقی‌الحلی؛ دراسة والتحقیق ثامرکاظم الخفاجی، قم: مکتبه آیه‌الله‌العظمی‌المرعشی النجفی‌الکبری قدس سره، الخزانه‌العالمیه للمخطوطات‌الاسلامیه، ۱۴۳۲ ق.= ۲۰۱۱ م.= ۱۳۸۹، ۱۵۶ص.

۱۶. النسخ بین المفسرین والاصولیین: دراسة موضوعیة شاملة فی انواع النسخ و ما قیل فیه من آراء، عبدالرسول الغفاری، قم: مرکز المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله العالمی للترجمه والنشر، ۱۴۳۱ ق. = ۱۳۸۹، ۳۶۰ص.

۱۷. النظرالمختار فی‌الجبر والاختیار علی ضوءالکتاب والسنه، لمولفه عبدالجواد علم‌الهدی‌الخراسانی؛ باشراف محمدرضا علم‌الهدی،قم: رسول اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله، ۱۳۹۰،۲۸۶ ص.

۱۸. الامر بین الامرین، جعفربن حسین الحسینی الفندرسکی الشاهرودی، تهران: ۱۳۸۲ ق. = ۱۳۴۰، ۱۶ص.

۱۹. الامر بین‌الامرین: تحقیق انیق حول نفی الجبر و التفویض و اثبات الامر بین الامرین، السید حسین الشمس، قم: کتاب ناب، ۱۳۹۲،

۲ ج و بوستان کتاب قم (مرکزالنشرالتابع لمکتب الاعلام الاسلامی)، ۱۴۲۸ ق. = ۱۳۸۶، ۸۹۶ص.

۲۰. الانسان بین الجبر و التفویض، جعفر السبحانی، قم: موسسه الامام الصادق علیه‌السلام ع، ۱۴۲۴ ق. = ۱۳۸۲، ۱۰۰ ص.

۲۱. الانسان مسیر ام مخیر، محمد سعید رمضان البوطی، بیروت: دارالفکر المعاصر؛ دمشق: دارالفکر، م۱۹۹۸=.ق۱۴۱۹.=۱۳۷۷، ۲۳۸ ص. و در سال ۲۰۰۴ م. = ۱۳۸۴ در ۲۳۸ صفحه چاپ شده است.

۲۲. انسان و سرنوشت، مرتضی مطهری، تهران: آدینه سبز، ۱۳۸۸،۱۶۰ ص، این کتاب توسط ناشران مختلف و در سالهای مختلف چاپ شده است. همچنین به زبان عربی نیز ترجمه و چاپ شده است.

۲۳. انقاذ البشر من الجبر و القدر، المرتضی علم‌الهدی علی‌بن الحسین‌بن موسی الموسوی؛ باشراف احمد الحسینی الاشکوری، قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۴۲۵ ق. = ۲۰۰۴ م. = ۱۳۸۳، ۷۸ ص.

۲۴. الایمان بالقدر، یوسف القرضاوی، قاهره: مکتبه وهبه، ق۱۴۲۱ =.م۲۰۰۰ =۱۳۷۹، ص ۱۰۴.

۲۵. ایمان به قضا و قدر، سمیر حلبی؛ مترجم محمد پور مراد خان؛ تصویرگر هیبت احمدی، تهران: نشر احسان، ۱۳۹۲.

۲۶. آزادی اراده انسان در کلام اسلامی، طاهره

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

روحانی، حلیمه حسینی، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۲۸۰.
۲۷. آزادی در آینه عقل و نقل، مهرداد ویس کرمی، اصفهان: محبان، ۱۳۸۵، ۱۳۵ ص.
۲۸. آزادی و علیت در فلسفه اسلامی معاصر و فلسفه معاصر مغرب‌زمین، محسن اراکی، تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۲، ۱۹۴ص.
۲۹. بازتاب تقدیر در مثنوی مولانا، سروناز جاویدان، تهران: ابتکار نو، ۱۳۹۱، ۲۷۶ص.
۳۰. بحثی دربارهٔ جبر و اختیار، زین‌العابدین قربانی، تهران: بعثت، ۲۹۲ ص.
۳۱. بررسی تاریخی جبر و اختیار از نظر معتزله، اشاعره، ماتریه، زیدیه، امامیه، وهابیه و مکاتب کلامی و فقهی آنان، عزیز محمد پور (عبدالعزیز داشبندی مکری)، تهران: تابش فرهنگ، ۱۳۸۹، ۳۱۳ص.
۳۲. بررسی تطبیقی نسخ در قرآن، سید عبدالرسول حسینی زاده، قم: بوستان کتاب قم، ۱۳۹۰،۳۰۳ ص.
۳۳. بررسی جبر و اختیار در دین زردشتی و اندیشه مولانا، منصور عباسیان، تهران: قلم پارسی، ۱۳۹۰، ۲۷۰ص.
۳۴. بررسی و نقد دیدگاه‌های مستشرقان درباره نسخ در قرآن کریم، علی شریفی، رشت: کتاب مبین، ۱۳۸۶، ۱۵۱ ص.
۳۵. پرسمان قرآنی جبر و اختیار، علی کرجی؛ تهیه مرکز فرهنگ و معارف قرآن گروه پاسخ به پرسش ها و شبهات قرآنی، قم: جمال، ۱۳۸۹، ۱۴۱ص.
۳۶. التبیان لرفع غموض النسخ فی القرآن، مصطفی ابراهیم الزلمی، اربیل: مکتب التفسیر للطباعه و النشر، ۲۰۰۰ م. = ۱۳۷۹، ص۴۵۲.
۳۷. تحقیق در مساله جبر و اختیار، محمدصادق روحانی؛ ترجمه محمدهادی یوسفی، قم: مرکز بررسیهای اسلامی، ۱۳۹۶ ه = ۱۸۴،۱۳۵۴ ص.
۳۸. تدبیر و تقدیر در نظام آفرینش از دیدگاه قرآن و حدیث، به اهتمام مهدی امین؛ با نظارت محمد بیستونی، قم: بیان جوان؛ مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۸۹، ۳۵۸ص.
۳۹. تقدیر و سرنوشت، حسن رهبرزاده، تهران: پارسا، ۱۳۸۱، ص ۲۴۱.
۴۰. توحید افعالی و اختیار انسان: از دیدگاه متکلم، فیلسوف و عارف، طوبی علیزاده، فاطمه احمدی، شهر ری: دانشیاران ایران، ۱۳۹۲، ۱۸۴ص.
۴۱. جبر و اختیار – قضا و قدر، مرکز بازآفرینی معارف دینی شهر آفتاب، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، مرکز بازآفرینی معارف دینی شهر آفتاب، ۱۳۸۷، ۱۰۳ص.
۴۲. جبر و اختیار در قرآن برگرفته از تفسیر المیزان علامه طباطبایی و جبر و اختیار محمدتقی جعفری، مینو کسائیان، اصفهان:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

خاتم‌الانبیاء، ۱۱۲،۱۳۸۸ ص.
۴۳. جبر و اختیار در معارف اسلامی، میرابوطالب رضوی‌نژاد، رشت: دهسرا، ۴۰۰،۱۳۹۱ ص.
۴۴. جبر و اختیار و قضا و قدر در مثنوی، قادر فاضلی، تهران: فضیلت علم، ۱۴۵،۱۳۸۶ ص.
۴۵. جبر و اختیار: بررسی مکاتب جبر و اختیار از دیدگاه قرآن و اصول فلسفی، بحث‌های سبحانی؛ علی ربانی‌گلپایگانی، قم: موسسه امام صادق علیه‌السلام، ۱۴۲۳ ق. = ۱۳۸۱، ۴۵۶ص.
۴۶. جبر و اختیار، حسن الوندی، همدان: روزاندیش، ۸۱،۱۳۸۸ ص.
۴۷. جبر و اختیار، زین العابدین قربانی، تهران: شفق، ۱۳۶۱، ۱۱۲ ص.
۴۸. جبر و اختیار، کریم نافعی فرد، تهران: عابد، ۱۳۸۱، ص ۲۲۱.
۴۹. جبر و اختیار، محمدتقی جعفری، تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، ۳۱۸،۱۳۷۹ ص، این کتاب در سالهای مختلف توسط ناشران مختلف به چاپ رسیده است.
۵۰. جبر و اختیار، محمدصادق روحانی؛ ترجمه حمیدرضا صادقی، قم: مهر امیرالمومنین علیه‌السلام، ۱۴۴،۱۳۸۹ ص.
۵۱. جبر یا اختیار، این یا آن یا هر دو، زهرا علیان نجف آبادی، سمیرم: سام آرام، ۱۳۹۳، ۱۱۹ص.
۵۲. جنگ سرنوشت، اسماعیل شاکر اردکانی، قم: جام جوان، ۱۳۸۲، ص ۲۲۳.
۵۳. جهان بینی اسلامی ۳: عدل الهی و قضا و قدر، مرتضی مطهری، تهران: موسسه فرهنگی و مطالعاتی نهج، ۱۳۸۳، ۱۲۵ ص.
۵۴. چگونه تقدیر خود را تدبیر کنیم، نگرشی تحلیلی پیرامون آیهٔ ۹۶ از سورهٔ مبارکهٔ اعراف: سمیرا (سنا) مهدی نژاد؛ تهیه و تنظیم گروه معارف موسسه پژوهش و مطالعات عاشورا، مشهد: تاسوعا، ۱۳۹۳، ۲۲۴ص.
۵۵. حدود آزادی انسان از دیدگاه مولوی (جبر و اختیار)، رحیم نژادسلیم، تهران: طهوری، ۱۸۸،۱۳۶۴ ص.
۵۶. حدیث حول الجبر و التفویض، عبدالله حسن هاشم الموسوی‌البحرانی، قم: موسسه المعارف الاسلامیة، ۱۴۲۴ ق. = ۱۸۲،۱۳۸۲ ص.
۵۷. حدیث‌الطلب والاراده للامام‌الامجد الی قره عینه‌السیدالمجاهدالاحمد، محمد المحمدی الجیلانی، تهران: موسسه تنظیم و نشر تراث‌الامام‌الخمینی (س)، موسسه مطبعه‌العروج،۱۳۸۷، ۱۸۵ص.
۵۸. حقائق و شبهات حول معنی‌النسخ فی‌القرآن‌الکریم، محمد عمارهٔ، قاهره: انتشارات دارالسلام، ۱۴۳۱ ق. = ۲۰۱۰ م. = ۱۳۸۹، ۲۲۲ص.
۵۹. خدا و مساله شر، محمدحسن قدردان‌قراملکی، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات،

۲۹۶،۱۳۷۷ص.
۶۰. خط سرنوشت، عزیزالله سالاری، تهران: آوین‌نگار، ۱۳۹۳، ۲۰۰ص.
۶۱. خیرالاثر در جبر و قدر. به‌ضمیمه دو رساله کسب و اقسام فاعل، حسن حسن‌زاده آملی، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات، ۱۳۷۵، ص ۲۰۸. این کتاب در سالهای مختلف توسط ناشران مختلف به چاپ رسیده است.
۶۲. دلیل عقل جبر و اختیار از دیدگاه امام فخررازی و باروخ اسپینوزا، اسداله مرتضایی، تهران: راشدین، ۱۳۹۲،۱۳۷ ص.
۶۳. دو رساله در فلسفه اسلامی: تجدد امثال و حرکت جوهری، جبر و اختیار از دیدگاه مولوی، جلال‌الدین همائی، تهران: هما، ۱۳۸۹، ۱۰۶ ص، این کتاب در سالهای مختلف توسط ناشران مختلف به چاپ رسیده است.
۶۴. راه سوم میان جبر و تفویض، علیرضا سبحانی؛ تقریری گویا از بحث‌های آیت‌الله العظمی سبحانی، قم: موسسه امام صادق علیه‌السلام: انتشارات توحید، ۱۳۹۱، ۲۰۸ص.
۶۵. رساله علامه بزرگوار محمد دهدار در قضا و قدر، به‌تصحیح و پیشگفتار و تعلیقات حسن حسن‌زاده آملی، قم: قیام، ۱۳۷۸، ص ۷۸
۶۶. رساله قضا و قدر ابن سینا (متن عربی و ترجمه و شرح کهن فارسی)، اسماعیل بن حسن جرجانی؛ با مقدمه و تصحیح محمد کریمی زنجانی اصل، تهران: اساطیر، ۱۳۸۳، ص ۳۰۰.
۶۷. رساله‌الامضاء فی‌القدر والقضاء و ایضاالنظر فی‌الجبر والقدر (التفویض)، عبدالحمید الشربیانی، بی‌جا: بی‌نا،۱۰۷ ص.
۶۸. رساله‌الطلب والاراده، الامام الخمینی؛ تعلیق محمدرضا محمد، بیروت: دارالمحجه البیضاء: دارالرسول الاکرم، ۱۹۹۳ م. = ۱۴۱۳ ق. = ۱۳۷۲، ۱۲۰ص.
۶۹. رساله‌ای در باب مشیت الهی (از تقریرات درس اعتقادات)، سیدناصر حسینی، تهران: آهنگ صبح، ۱۳۹۱، ۷۸ص.
۷۰. رفع ابهام نسخ در قرآن، مصطفی ابراهیم زلمی؛ مترجم ابوبکر حسن‌زاده، سنندج: آراس، ۱۳۹۲، ۵۲۰ص.
۷۱. سدالمفر علی‌القائل بالقدر: دراسه تحلیلیه عن بحث‌الاراده والطلب و نقد مقاله‌الجبر والتفویض و اثبات‌الامر بین‌الامرین، محاضرات محمدباقر علم الهدی؛ علی الرضوی، امیر الفخاری، حسن الکاشانی، تهران: منیر، ۱۳۸۷، ۶۴۰ ص.
۷۲. سرنوشت از دیدگاه علم و فلسفه، جعفر سبحانی، قم: موسسه تحقیقاتی و تعلیماتی امام صادق علیه‌السلام، ۱۷۸،۱۳۸۲ص؛ انتشارات توحید، ۲۲۴،۱۳۶۱ ص.
۷۳. سرنوشت از دیدگاه قرآن ویژه دانش‌پژوهان، مرتضی مطهری؛ تنظیم از علی‌اکبر اژه‌ای، قم: شفق،۳۱ ص.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

۷۴. سرنوشت، جمال‌الدین شریف‌زاده، خرم‌آباد: افلاک، ۱۳۸۲، ص ۱۵۱.

۷۵. سیمای انسان مختار در قرآن کریم: جبر و اختیار، محسن میرباقری، تهران: نشر محمد صلی الله علیه و آله، ۱۳۸۵، ۲۰۰ ص؛ انتشارات رایزن، ۱۳۷۸، ۲۴۴ ص.

۷۶. شخصیت های مثنوی در گذرگاه جبر و اختیار، مصطفی باباخانی، مشهد: ایران آزاد، ۱۳۹۰، ۲۴۰ص.

۷۷. شرح کتاب الناسخ و المنسوخ، اثر شهاب‌الدین احمد البحرانی (ابن‌المتوج)؛ شارح عبدالجلیل الحسینی القاری؛ ترجمه و تصحیح و تعلیق محمد جعفر اسلامی؛ زیر نظر محمد مشکوة، تهران: بنیاد علوم اسلامی،۳۳۳ ص.

۷۸. شرح و تفسیر لوح محفوظ، سید ابوالحسن حافظیان، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۵، ۱۶۱ص؛ سال۱۳۸۶،۱۶۴ ص.

۷۹. شفاء العلیل فی مسائل القضاء والقدر والحکمة والتعلیل، ابن قیم الجوزیه؛ تحقیق عمربن سلیمان الحفیان، ریاض: مکتبه العبیکان، ق۱۴۲۰ =.م۱۹۹۹= ۱۳۷۸، ج ۲.

۸۰. شفاءالمریض فی‌الجبر والتفویض، محمدتقی سبط شیرازی، بی جا: بی نا، قرن ۱۳، ۹۰ ص.

۸۱. شناخت صبی‌ها و بحث درباره جبر و اختیار، نورالدین چهاردهی، تهران: میر (گوتنبرگ)، ۱۳۶۳، ص ۱۸۶.

۸۲. صفوة الراسخ فی علم المنسوخ و الناسخ، للامام ابی عبدالله شعله؛ محمد ابراهیم عبدالرحمن فارس؛ راجع و قدم له رمضان عبدالتواب، قاهره: مکتبة الثقافة الدینیة، ۱۹۹۵ م. = ۱۴۱۵ ق. = ۱۳۷۴، ص ۲۳۷.

۸۳. طلب و اراده، امام خمینی، ترجمه و شرح سیداحمد فهری، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۱، ۱۵۶ ص.

۸۴. عدل و قدر، مرتضی مطهری؛ کاری از دبیرخانه طرح مطالعاتی بینش مطهر، تهران: بینش مطهر، ۱۳۹۲،۲۶۰ ص.

۸۵. عقل و دین در اصول عقاید استدلالی، ابوالفضل برقعی، تهران، ج ۲.

۸۶. علم پیشین الهی و اختیار انسان، تالیف محمدتقی سهرابی‌فر، تهران: وثوق، ۱۳۸۶،۳۱۲ ص.

۸۷. علم پیشین الهی و اختیار انسان، رضا باقی زاده؛ به سفارش مرکز تخصصی علم کلام، تهران: کمال اندیشه، ۱۳۸۹،۲۲۵ ص؛ حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت، ۱۳۸۹،۲۲۴ ص.

۸۸. علم پیشین الهی و اختیار انسان، محمد سعیدی‌مهر، تهران: موسسه فرهنگی اندیشه: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۵، ۱۵۰ ص؛ ۱۳۸۵،۱۶۰ ص.

۸۹. عوالم مینا: گفتاری در شیوهٔ شناخت حقایقی مانند عرش،کرسی، لوح، قلم و... ، و

نام، تهران: انتشارات صبح فردا، ۷۶،۱۳۹۳ ص.
۹۰. غزالی و مولوی: جبر و اختیار، علی‌اصغر بیانی، گرگان: مختومقلی فراغی، ۱۳۸۸، ۹۵ص.
۹۱. فتح المنان فی نسخ القرآن، علی حسن العریض، مصر: مکتبه الخانجی، ۱۹۷۳ م. = ۱۳۵۲، ص ۳۵۰.
۹۲. فلسفه جبر و اختیار، زین العابدین قربانی، تهران: بعثت، ۱۳۹۳، ۱۳۸ص.
۹۳. القدر: نظریه قرآنیه فی مسائل القضاء والقدر ...، عدنان الرفاعی، دمشق: عدنان رفاعی، ۱۹۹۹ م. = ۱۳۷۸، ۲۵۶ص.
۹۴. القدر عند ابن تیمیة، راشد الغنوشی، بی‌جا: مرکزالرایة للتنمیةالفکریة، ۱۴۲۶ ق. = ۲۰۰۵ م. = ۱۳۸۴، ۱۴۴ص.
۹۵. قضا و القدر، باسمه کیال، بیروت: دارو مکتبه الهلال، ۱۹۸۳ م.= ۱۳۶۲، ص ۲۶۰.
۹۶. قضا و قدر از دیدگاه اسلام، علیرضا حیدرزاده، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۲۶۰،۱۳۹۰ ص.
۹۷. قضا و قدر از دیدگاه قرآن و روایات، گروه تحقیق محمدحسن صاحبدل... و دیگران؛ با نظارت محمد بیستونی، قم: بیان جوان، ۱۳۸۶، ۲۳۰ ص.
۹۸. قضا و قدر از دیدگاه ملاصدرا رحمه الله، حسن اسلامی، قم: شاکر، ۱۳۸۳، ص ۲۵۶.
۹۹. قضا و قدر در اشعار شعرا از دیروز تا امروز، فیروز آذر، تهران: درخت بلورین، ۴۱۵،۱۳۹۰ ص.
۱۰۰. قضا و قدر در نظام آفرینش از دیدگاه قرآن و حدیث، به اهتمام مهدی امین؛ با نظارت محمد بیستونی، قم: بیان جوان؛ مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۸۹، ۳۵۶ص.
۱۰۱. قضا و قدر و تاثیر آن در سلوک و رفتار انسان، عبدالکریم زیدان؛ ترجمه و توضیح محمدملازاده، تهران: زاهدان: حرمین، ۱۳۸۴، ۱۴۴ص.
۱۰۲. قضا و قدر، رحیم پارسا، بی‌جا: محمدرضا پارسا،۱۱۵ ص.
۱۰۳. قضا و قدر، عزیزالله سالاری، تهران: جهاد دانشگاهی، انجمن فرهنگی: جهاد دانشگاهی، واحد تهران، دانشکده الهیات، ۱۳۶۹، ۱۳۱ ص؛ موسسه نشر جهاد، ۲۱۸،۱۳۷۸ ص.
۱۰۴. قضا و قدر، عمرسلیمان اشقر؛ مترجم گروه فرهنگی انتشارات حرمین، زاهدان: حرمین، ۱۲۰،۱۳۸۹ ص. این کتاب توسط ناشران و مترجمان مختلف چاپ شده است.
۱۰۵. قضا و قدر، محمد غریب؛ ترجمه سمیره حکیمی، تهران: احسان، ۱۳۸۱، ۶۷ ص؛ ۱۳۷۷، ۴۷.
۱۰۶. القضاء و القدر فی العلم و الفلسفه الاسلامیه، جعفر السبحانی؛ تعریب

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

محمدهادی الیوسفی الغروی، تهران: موسسه البعثه، قسم الدراسات الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق. = ۱۳۶۵، ص ۱۴۸.
۱۰۷. قضاء و قدر و جبر و اختیار، محمدمهدی گرجیان؛ با ترجمه انتهاء رساله عرشیه، رساله سرالقدر، و رساله قضا و قدر؛ ابوعلی سینا، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۲.
۱۰۸. قضاء و قدر: اختیار و عدالت قدر، بدیع‌الزمان سعید نورسی؛ ترجمه امیرصادق تبریزی، سنندج: کردستان، ۱۳۷۶، ص ۱۰۹.
۱۰۹. القضاء والقدر فی القرآن والسنه والفکر الاسلامی، عبدالمحسن عبدالمقصود محمد سلطان، قاهره: مکتبه وهبة، ۲۰۰۰ م. = ۱۴۲۱ ق. = ۱۳۷۹، ص ۸۸
۱۱۰. قلائد المرجان فی الناسخ و المنسوخ من القرآن، لمرعی بن یوسف الکرمی الحنبلی؛ دراسة و تحقیق محمد الرحیل غرایبة، محمدعلی الزغول، عمان: دارالفرقان، م ۲۰۰۰ =.ق ۱۴۲۱.=۱۳۷۹، ص ۲۳۸.
۱۱۱. کرانه های اختیار آدمی، علی فلاح رفیع، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۶، ۱۷۱ ص.
۱۱۲. کردار کردگار یا قضا و قدر، محمد عزیزی (برده رشی)؛ نادر کریمیان، بی جا: محمد عزیزی، ۱۳۷۲، ۱۳۶ ص.
۱۱۳. گفتگویی درباره قضا و قدر، علاءالدین باشار؛ ترجمه زاهد ویسی، تهران: احسان، ۱۳۸۰، ص ۶۷.
۱۱۴. گوهر اختیار: بحث پیرامون قضا و قدر، جبر و تفویض...، هادی عامری، قم: پیام حجت، ۱۳۹۰،۹۴ ص.
۱۱۵. لب‌الاثر فی‌الجبر والقدر: تقریرا لمحاضرات آیه‌الله‌العظمی السیدالامام‌الخمینی و تلیه رساله اخری فی‌الامر بین‌الامرین، جعفر السبحانی؛ موسسه تنظیم و نشر آثار الامام الخمینی،تهران: موسسه تنظیم و نشر تراث‌الامام‌الخمینی (س)، موسسه مطبعه‌العروج، ۱۳۸۷، ۲۵۲ص.
۱۱۶. لوح محفوظ، تصنیف کی حافظیان؛ شرح و توضیحات و اشارات از سیدساجد حسین؛ به همت فیروزه حافظیان، تهران: موسسه فرهنگی خاتون قلم، ۱۳۹۰، ۱۱۲ ص.
۱۱۷. مسالهٔ اختیار، علیرضا رحیمیان، تهران: منیر، ۱۳۹۱.
۱۱۸. مسئله اختیار در تفکر اسلامی و پاسخ معتزله به آن، بوعمران؛ ترجمه اسماعیل سعادت، تهران: شهر کتاب، هرمس، ۱۳۸۲، ص ۴۴۵.
۱۱۹. مشیت الهی در سبب‌سازی و سبب سوزی، محمود اکبری، قم: گلستان ادب، ۱۳۸۳، ص ۱۷۶.
۱۲۰. معمای سرنوشت: تحلیل قرآنی، علمی و تاریخی مساله مهم جبر و اختیار...، ابراهیم بابائی‌آملی، قم: همگرا، ۱۳۸۹،۱۶۲ ص.
۱۲۱. من روائع مباحث الایمان بالقضاء والقدر: الدرة الهیه شرح القصیده التائیة فی حل المشکله

منبع شناسی بداء و موضوع‌های مرتبط با آن
[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

القدریه ابن تیمیه، تصنیف عبدالرحمن بن ناصر السعدی؛ اعتنی به ابومحمد اشرف بن عبدالله مقصود، ریاض: اضواء السلف، م۱۹۹۸ =.ق۱۴۱۹.= ۱۳۷۷، ص ۱۰۴.

۱۲۲. ناسخ الحدیث و منسوخه، ابی حفص عمر بن احمد بن عثمان بن احمد معروف بابن شاهین البغدادی؛ دراسه و تحقیق: کریمه بنت علی، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ ق=۱۹۹۹ م=۶۸۸،۱۳۷۸ ص.

۱۲۳. ناسخ القرآن و منسوخه و محکمه و متشابهه، ابوالقاسم سعد بن عبدالله الاشعری القمی؛ تحقیق عامر الشوهانی الزبیدی؛ اشراف لجنه التحقیق مکتبه العلامه المجلسی، قم: مکتبه العلامه المجلسی، ۱۴۳۲ ق، ۴۳۹ ص.

۱۲۴. ناسخ القرآن العزیز و منسوخه، لابن‌البارزی؛ تحقیق حاتم صالح‌الضامن، بیروت: موسسه الرسالهٔ، ۱۴۰۵ ق، =۱۹۸۵ م، =۱۳۶۴، ۶۷ص.

۱۲۵. الناسخ و المنسوخ فی القرآن الکریم، ابی بکر بن العربی المعلفری؛ الدراسه عبدالکبیر العلوی المرغری، مکتبه الثقافه الدینیه، ق۱۴ =.م۱۹.= ۱۳، ج ۲.

۱۲۶. الناسخ و المنسوخ فی القرآن، ابی عبید القاسم بن سلام، فرانکفورت: معهد تاریخ العلوم العربیه و الاسلامیه، ۱۴۰۵ ق=۱۹۸۵ م=۱۳۶۴، ۴۱۹ ص.

۱۲۷. الناسخ و المنسوخ، متن از ابن متوج؛ شرح از عبدالحسین الجلیل الحسینی القاری؛ باتصحیح و تحشیه وتعلیق از محمدجعفر اسلامی، تهران، ص ۳۲۹.

۱۲۸. الناسخ والمنسوخ فی القرآن‌الکریم، هبه‌بن‌سلامه بن‌نصربن‌علی البغدادی؛ دراسه و تحقیق‌موسی‌بنایی‌علوان العلیلی، بیروت: الدار العربیه للموسوعات، ۱۹۸۹ م. = ۱۳۶۸، ۲۲۰ ص.

۱۲۹. الناسخ والمنسوخ فی‌القرآن‌الکریم، لابن‌حزم‌الاندلسی؛ تحقیق عبدالغفارسلیمان البنداری، بیروت: دارالکتب‌العلمیه، ۱۴۰۶ ق. = ۱۹۸۶ م. = ۱۳۶۴، ۷۵ص.

۱۳۰. نسخ در قرآن نقد تفکر انکار نسخ در قرآن، عزت‌الله مولائی‌نیا؛ ویراستار امرالله نصیری، تهران: نشر رایزن، ۱۳۷۸، ص ۴۴۵؛ دانشگاه قم ۱۳۹۰، ۴۹۵ ص.

۱۳۱. النسخ فی القرآن بین الموییدن و المعارفین، محمد محمود ندا، قاهره: مکتبة الدار العربیة للکتاب، ۱۹۹۶ م. = ۱۴۱۷ ق. = ۱۳۷۵، ص ۱۷۵.

۱۳۲. نسخ و موقف العلماء منه، ثریا محمود عبدالفتاح، قاهره: دارالضیاء، م۱۹۸۸=.ق۱۴۰۸ .=۱۳۶۷، ص ۱۶۲

۱۳۳. نظام بشریت، تالیف ناصر ناصری صالح‌آبادی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۱، ص ۱۰۸.

۱۳۴. نقش علم در قضا و قدر، ایرج مرادی، کرمانشاه: مولف، ۱۳۹۱، ۱۳۰ ص.

۱۳۵. نگاه سوم به جبر و اختیار، محمدحسن قدردان‌قراملکی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]

اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴، ۳۹۸ ص.
۱۳۶. نگرشی قرآنی در فهم قدر و قضا، اسماعیل کس نزانی، بهزاد مولائی، سنندج: آراس، ۹۵،۱۳۸۸ ص.
۱۳۷. نگرشی قرآنی در فهم قدر و قضا، سنندج: یالای روویاکی، ۱۲۷،۱۳۹۳ ص.
۱۳۸. نواسخ‌القرآن، جمال‌الدین‌ابی‌الفرج عبدالرحمن بن‌الجوزی‌القرشی‌البغدادی، بیروت: دارالکتب‌العلمیه، ق ۲۵۶،۱۳ ص.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1395.14.53.2.8]